

RECENSIONER

Skratt som fastnar. Kulturella perspektiv på skrott och humor. Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson (red.). Lunds universitet, Lund 2014. (Lund Studies in Arts and Cultural Sciences.) 195 s., ill. ISBN 978-91-981458-1-6.

Boken inleds med ett introducerande kapitel av redaktörerna, som sätter in bokens nio bidrag i en gemensam ram och ett forskningshistoriskt sammanhang. Den gemensamma ansatsen präglas enligt dem av ett fokus på humorns grundläggande tekniker samt humorns kulturella, sociala och politiska betydelser, som undersöks i olika variationer och sammanhang. De lyfter fram humorns ”superteorier”, som de formulerats av Michail Bachtin, Sigmund Freud och Michael Billig, och diskuterar de grundläggande funktioner som tillskrivits humor: som säkerhetsventil eller uppror, som kritisk röst eller maktkritik, som verktyg för förnedring och som gränssättare eller verktyg för socialisering. Samtidigt betonas vikten av att problematisera superteorierna utifrån det empiriska materialet och att förankra analysen i en djupgående förståelse av kontexten. Som de påpekar tenderar humoranalyser annars att framstå som tillämpningar av ahistoriska teorier, vilket de ju inte är. I det följande väljer jag ut ett antal artiklar som jag fann särskilt tankeväckande.

Anna Johansson och Angelika Sjöstedt Landén undersöker berättelsen om den ironiska 90-talet, dels utifrån Henrik Schyfferts ståuppföreläsning *The 90s – ett försvarstal*, dels utifrån pressmaterial. Avsikten är att förstå de betydelser som tillskrivs den form av ironi som

förknippas med 90-talet i Sverige, och hur den används för att skapa en generation, ”den ironiska generationen”. Med hjälp av temaanalys av materialet utkristalliseras tre dominerande teman i berättelsen om 90-talet: generationsuppror, vilja att ta ställning och vändningen till det autentiska. Ironin framställs som subversiv, ett slags generationsuppror med utvecklingspsykologiska förtecken. Genom att psykologisera den samhällsomvandling som ägde rum under 90-talet, läggs skulden för den på ungdomarnas oengagerade attityd. Denna sammanhängande enligt berättelsen med en avpolitisering, som antingen betraktades som en del av föräldraupproret, eller som feighet.

När vändningen – mot autenticitet, intimitet och engagemang – kommer i slutet av 90-talet, är det så förvånande att den glöms bort till förmån för den dominerande berättelsen. Frågan är om inte det också är ironi. Johansson och Sjöstedt Landén påpekar i alla fall att berättelsen om den ironiska generationen främst talar till en manlig, vit medelklass som uppfattas som en elit i förhållande till kvinnor och lantisar. På så sätt är ironin normativ och konservativ snarare än subversiv.

Lars Kaijser studerar hur humor används för att upprätthålla och skapa gränser mellan de fans, entreprenörer, turister och övriga aktörer som rör sig i Liverpools Beatlesindustri. Utgångspunkten för diskussionen är två företag som använder sig av humor på distinkta sätt för att markera sin egen position i det nätverk av relationer som det gemensamma intresset för Beatles alstrar, men också för att poängtera sin förståelse av hur Beatlesmedlemmarna var som personer och som grupp: absurda, roliga och

lockande till skratt. Samma egenskaper utgjorde viktiga beståndsdelar av Liverpoolbornas självbild, så det var särdrag entreprenörerna själva kunde identifiera sig med.

Den Beatles-festival som ordnas av Cavern City Tours kännetecknas av att arrangörerna balanserar mellan att dels vara Beatlesfans och ingå en affektiv allians med andra fans, dels att vara distanserade proffs, en distansering som åstadkoms genom humor. Humorn i Beatles Shop var annorlunda, mer ironisk och inte inriktad på att bygga affektiva allianser, snarare tvärtom. Ironi användes för att tillrättavisa kunderna på olika sätt, vilket gjorde skrattet obehävt och förläget. Med andra ord kunde skratt både skapa närhet och distans.

Sven-Erik Klinkmann analyserar humorns gränser och stigmatiserande effekter utifrån två exempel där det svenska i Finland förlöjligas och exotiseras: folkfesten i Helsingfors efter att Finland vunnit ishockey-VM 2011 respektive teleoperatören Saunalahtis reklamkampanj med den smutsigt rika fiktiva familjen Blingström från 2012. Klinkmann framhåller att humorn bygger på den dubbelbindning som länge funnits mellan finlandssvenskarna som en samtidigt både privilegierad och marginaliserad grupp, och granskar hur humor kan bli ett vapen i kampen om symboliskt utrymme. Under hyllningsfesten till hockeyspelarna förekom det ett inslag där en komiker talade om att dra ”hurri-na” på käften, något som väckte uppmärksamhet i finlandssvenska media, inte minst som det ungefär samtidigt framkom att hot uttalats mot finlandssvenska kulturpersonligheter, liksom finskspråkiga som hade uttalat sig till stöd för det finlandssvenska. Klinkmann frågar sig om uttalandet var ett medel för att stereotypisera finlandssvenskar som grupp utan att behöva stå till svars för det som sagts.

Reklamkampanjens klangbotten ligger mer i det förakt som traditionellt funnits i den finskspråkiga kulturen för ett slösaktigt och snobbigt leverne, vilket familjen Blingström förkroppsligar. I båda fallen finns en stereotypisering som åstadkoms på olika sätt men med samma grundläggande funktion: att utesluta det finlandssvenska från den nationella finska diskursen. Också detta tillvägagångssätt har en relativt

lång historia i Finland, eftersom det togs som förutsättningen för formeringen av den finländska nationen, såsom Pertti Anttonen visat.

Hur humor kan brukas för att skapa alternativa meningar kring övervikt i Sverige är föremålet för Fredrik Nilssons artikel. Med utgångspunkt i några exempel ur Överviktigas Riksförbunds tidning diskuterar han hur humor används som ett sätt att hantera en reell eller hotande stigmatisering. Ett sätt är genom parodiering. I Nilssons material yttrar den sig bland annat i en beskrivning av en mönstring till Hemvärnet, då uniformen inte passade tidningsskribenten. Genom parodin förskjuts skulden för detta faktum från individen själv till den militära strukturen, som inte förmår inkludera överviktiga. En liknande process blir synlig i ett annat exempel, där ting – här spärrar vid ingången till idrottsarenor och dylikt – inte släpper igenom överviktiga utan synnerligen stora besvär. Situationskomiken, som egentligen inte alls är rolig, kopplas med cynism, vilket gör humorn både till en ventil och till ett sätt att forma ett kritiskt medvetande.

Frågan om humor alltid är rolig och väcker skratt aktualiseras såväl i det senare exemplet som i slagfärdiga svar på normalviktigas nedsättande kommentarer. De slagfärdiga svaren utgör ett försvar mot en attack, men väcker enligt Nilsson också frågor om det egentligen är legitimt att svara med samma medel. På motsvarande vis fungerar karikatyrer av idealkroppen som ett medel för att skapa distans till den genom en aggressiv nedvärdering av vad som uppfattas som ett sjukt ideal. Udden i humorn riktas ofta mot den diskriminering överviktiga utsätts för i helt vardagliga situationer, där en rebellisk humor som utmanar etablerade normer, det vill säga utövar maktkritik, blir en viktig hanteringsstrategi som också bygger på repetition; det är en återkommande strategi i förbundets tidning.

Ida Tolgensbakk diskuterar norska skämt om ”partysvensker”, en nedsättande benämning på de svenska ungdomar som flyttat till Norge för att jobba. Hon konstaterar att för många norrmän framstår de här skämten inte som problematiska, eftersom de uppfattas som maktkritik, ett sätt att sparka uppåt. Även om unionen mellan Sverige och Norge upplöstes för mer än hundra år sedan,

har minnet av den roll som Sverige länge hade som "storebror" inte försvunnit.

Dessutom har vågen av Sverige-vitsar i Norge på 1970-talet (då motsvarande Norge-vitsar som bekant berättades i Sverige) gjort att en historia om svenskar närmast automatiskt uppfattas som humoristisk och inte så illa ment; det ingår liksom i själva konceptet. Fastän den här typen av humor kan tolkas som ett utlopp för aggression, och alltså skulle fungera som ett slags säkerhetsventil, kan den också betraktas som resultatet av en nära relation, även om den kanske är lite ensidig: svenskarna är viktigare för norrmännen att spegla sig i än vice versa.

De svenska ungdomar Tolgensbakk har intervjut upplever den här humorn som kränkande, det vill säga som ett sätt att sparka neråt; åtminstone vill de inte identifiera sig med stereotypen "partysvensk". Vissa ignorerar skämten och låtsas att stereotypen inte angår dem, andra har anammat det norska synsättet och klagar på "partysvenskar" när de själva kommit förbi det stadiet (här har skämten fungerat som verktyg för socialisering), och somliga protesterar, med risk för att uppfattas som humorlösa.

Det som är slående med boken är dels hur konstanta humorns superteorier fortfarande är, om man jämför denna bok med *Humor och kultur* från 1996, en klassiker i etnologisk-folkloristisk humorforskning som *Skratt som fastnar* uttryckligen positionerar sig emot, dels hur materialet som studeras har förändrats över tid och hur man väljer att skriva om det. Hänvisningarna till högkulturell humor som är ganska framträdande åtminstone i de mer teoretiskt inriktade artiklarna i *Humor och kultur* har i stort sett försvunnit i *Skratt som fastnar*. Istället fokuseras samtida populärkultur till en övervägande grad, vare sig det gäller muslimsk humor på nätet, ståuppkomik eller Beatlesnostalgi.

I andra avseenden är ämnena i de respektive böckerna inte så olika: *Humor och kultur* tar upp skratt i västerländsk religion, *Skratt som fastnar* i muslimsk. I *Humor och kultur* avhandlas humor kring bygdeoriginal, i *Skratt som fastnar* utforskas skrattet i psykiatrins historia; båda handlar om avvikare som källa till kulturell förståelse. En intressant ansats finns i *Skratt som fastnar* till att röra sig bortom de etablerade fälten för humor-

forskningen för att också ta sig an en mer oansenlig humor; det är en ansats som gärna skulle kunna utvecklas i framtida forskning.

Camilla Asplund Ingemark, Visby

Karin Strand: *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck*. Gidlunds förlag, Möklinta 2016. 272 s., ill. ISBN 978-91-7844951-4.

Karin Strand undersöker i föreliggande bok tre genrer av skillingtryck som i berörd ordning vittnar om dåtidens sociala situationer: *blindhet/tiggeri, brott* samt *dryckenskap*. Det är samtidigt en sammanställning av författarens senare års studier av dylika tryck, varav de flesta har en referens till original förvarade i Kungliga bibliotekets samlingar (KB). Materialet analyseras utifrån en grundfrågeställning med koppling till det tydliga narrativa: "hur representerar visorna och trycken de verkliga händelser, personer och problem de utger sig för att skildra?" samt vidare utifrån "estetiska och sociala spörsmål" (s. 47). Detta utförs väsentligen genom närläsning av ett antal utvalda svenska skillingtryckstexter, med en strävan att placera dem i en samtidskontext. Sammanblandningen mellan "visorna" och "trycken" torde dock ha utelämnats eller åtminstone omformulerats; det är obestridligen det skrivna ordet som står i visst centrum. De potentiella melodierna lämnas i princip helt utanför undersökningen, vilket författaren förvisso understryker. Som en tangent har Strand tidigare producerat artikeln "Förtvivlans synlighet. Om självframställan i skillingtryck utgivna av blinda", publicerad i antologin *Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial* (2015) – se recension i *RIG* nr 1 2016.

Förutom förord, en introduktion om forskningsläge, avgränsningar och metod, jämte en avslutande konklusion, innehåller boken tre huvuddelar vilka innefattar var och en av tre berörda genrer. Internationellt sett tycks forskningen omkring skillingtryck ha utvidgats under de senaste åren, medan det i Sverige åtminstone går långsamt framåt. Författarens preliminära poäng